

ПАЗАРНИТЕ ИЗИСКВАНИЯ И ОТГОВОРНОСТИТЕ НА ДЪРЖАВАТА ЗА ЕКОСЪОБРАЗНО ПОТРЕБЛЕНИЕ НА МИНЕРАЛНИТЕ РЕСУРСИ

Валентин Велев

Минно-геоложки университет "Св. Иван Рилски", 1700 София, velev@mgu.bg

РЕЗЮМЕ. Изложена е позицията относно същността, необходимостта и проблемите при реализиране на екосъобразно потребление на минералните ресурси. Развива се тезата, че спецификата на минералните ресурси и произтичащите от нея последици, е обективната предпоставка за екосъобразно потребление, което има както планетарни така и национални измерения. На национално равнище реализирането на такъв процес е възможно при съчетаване на икономическите цели на инвеститорите в минния бизнес с текущите нужди на населението от съответните региони и стратегическите интереси на обществото. Решаването на такава задача, която е с висока степен на трудност, изисква от всички участници в процесите по оползотворяване на минералните ресурси да проявят необходимата ангажираност, в съответствие с равнището на своите компетентност и правомощия. В най-голяма степен практическата реализация на такава постановка зависи от съдържателната страна на отговорностите, които държавата ще поеме, в съответствие с българските условия и степен на развитие на икономическата и политическата система и произтичащите от това национална специфика.

STATE MARKET REQUIREMENTS AND CARES ABOUT THE ECOLOGICAL CONSUMPTION OF THE MINERAL RESOURCES

Valentin Velev

University of Mining and Geology „St. Ivan Rilski”, 1700 Sofia, velev@mgu.bg

ABSTRACT. The position about the essence, necessity and problems for the realization of ecological consumption of the mineral resources is presented. The thesis that the minerals specificity and the result of these consequences is a precondition for ecological consumption has both national and global aspects. At national range this process is possible by the combination of the economical purposes of the mining business investors from one side and the people's current needs and the society strategic interests from another. This problem is hard to be solved therefore all partners have to be engaged in the process of mineral resource utilization. The practical realization of this aim depends on what kind of responsibilities the state will undertake corresponding to the Bulgarian economical and political conditions.

Въведение

Използваните в заглавието ключови думи от десетилетия са част от научната терминология и комуникацията в социално икономическото пространство. В резултат на големите промени, които настъпиха както в социално икономическата карта на света, така и на природните условия за живот, същността на тези категории започна да придобива ново съдържание. Част от него се формира под влияние на съвременните теории на водещите икономическите школи за функциите на отделните субекти в националните пазарни пространства, а другата е отражение на задълбочаващото се осъзнаване за приближаващия се разрыв между експоненциално нарастващото потребление на природни ресурси и чисто физическите възможности на природата да създава условия за тяхното задоволяване. Ако прибавим към тях гигантските размери на изхвърляните разнообразни отпадъчни продукти, което в отделни случаи наподобява стихийен, трудно контролируем процес, става ясно защо все повече се увеличават песимистичните, стигащи до апокалиптичност очаквания, относно икономическото и биологичното бъдеще на човечеството, в частност на населението на отделни региони и страни. Със съжаление можем да отбележим, че след нееднократното

деклариране на най-високо планетарно равнище, че са осъзнати проблемите и е налице желание за радикални природозащитни (това означава живото спасяващи) действия, към настоящия момент човечеството не може да се похвали с видими резултати. Изминалите години обаче показваха, че независимо от положителната нагласа, необходимите за природоспасяващи действия около 125 милиарда долара на година не могат да бъдат осигурени, което е по-малко от 1.0% от brutния вътрешен продукт на най-богатите страни в света. Същевременно и към настоящия момент не намалява финансирането за изследвания, ползващи военните среди и продължават да се изразходват астрономически средства за въоръжаване и водене на военни действия по така наречените горещи точки.

Според авторитетни източници тези средства са пъти по-високи от посочената по-горе сума. Това, което към настоящия момент е безспорно, е че през предходните две десетилетия са постигнати завидни резултати по отношение диагностицирането на проблемите, по формулиране на принципите за тяхното преодоляване и популяризиране на необходимостта от глобална смяна на политиката към заобикалящата ни природна среда. Същевременно резултатите от практическата дейност не

могат да задоволят както очакванията така и да доведат до видима промяна в създадената от десетилетия критична околна среда.

Същност на проблема

В контекста на изложеното основният въпрос е за мястото на страните и "приноса" на отделните субекти на стопанска дейност при задълбочаване на глобалните екологични проблеми, респективно за тяхното омекотяване в национален обхват. Като частен случай в тази сложна система важно място има отношението на заинтересованите страни към възможностите и отговорностите за реализиране на екосъобразно потребление на минералните ресурси при отчитане на специфичните изисквания, произтичащи от националните особености и степента на развитие на пазарните отношения у нас.

Този въпрос е бил обект на внимание на предишни изследвания, които са третирали проблематиката в условията на една по ранна фаза и начална степен на проявление на пазарните отношения у нас. В този смисъл редица от разсъжденията и респективно изводите са били повлиявани в някаква степен от представи за бъдещето, а не от реалните параметри на формирана система. Един от постулатите на прехода "по малко държава" в редица случаи е бил определящ при вземането на важни управленски решения, които оказаха и оказват негативно влияние върху определени дейности в социално икономическата практика у нас. За чест на не малка част стопански дейци и научно изследователски колективи, споменатият постулат далеч не е бил безрезервно възприеман. Напротив, нееднократно са изразявани мнения и са защитавани позиции, че съвременното общество предполага укрепване ролята на държавата в социално икономическия живот, като към нея се предявяват сериозни отговорности, в стремежа за реализиране на принципите на устойчивото развитие.

Онова, което у нас в някаква степен не се разбира или не се желае да се възприеме е защо и как ще се съчетават пазарните правила в икономиката с мястото на държавата като права и задължения. Безспорно е, че ако по отношение на някои сектори на икономическата дейност, е логично влиянието на държавата да се проявява предимно косвено, то при потреблението на минералните суровини мястото на държавата е конкретно дефинирано и нейните действия следва да се реализират директно. За това има обективни предпоставки, които ако променят своето значение то е към задълбочаване, а не към намаляване. У нас обаче отсъства ясна национална позиция и е налице двусмислие, преодоляването на което изисква да се намерят аргументирани отговори на следните въпроси:

Първият въпрос се отнася до скоростта и дълбочината при осмисляне на съдържанието екосъобразно потребление на минералните ресурси и неговото развитие във връзка с изискванията на пазарната среда.

Вторият въпрос е за необходимостта от прилагането на такъв подход при потреблението на минералните ресурси.

Третият е за отговорностите на отделните "играчи", т.е. на преките участниците в бизнес процеса от една страна и на населението от друга при управлението на интензивността на оползотворяването на минералните ресурси и на дългосрочните последици от цялостната дейност.

Изясняването на горните въпроси има за цел да конкретизира на национално равнище широките представи на богатия и горчив опит по отношение на връзките, които човечеството е изградило с природата. Както е отбелязвано нееднократно и от учени и от държавни мъже, ако искаме да ни има трябва веднъж за винаги да се прекрати с два от най-страшните постулата, които сме създали, а именно, че планетата Земя е неизчерпаем източник на ресурси, и че е с неограничени възможности да поема изхвърляните от човешката дейност отпадъци. Поради различни причини задълбочените и научно обосновани дискусии и изследвания у нас по тази проблематика направиха своя прощъпалник сравнително скромно, като за съжаление и към настоящия момент е налице известно изоставане по отношение на тяхното осмисляне. В известен смисъл проблемите се задълбочават предвид на необходимостта глобалното да намери своето приложение в условията на конкретните страни с отчитане на специфичните им особености и степента на тяхното развитие.

В смисъла на изложеното нашата позиция се изразява в следното. Развитието на нашата страна може да бъде трайно ефективно само ако то отчита императивите на устойчивото развитие в тримерно пространство - икономическо, социално и екологическо. Тези три направления у нас като цяло и като проявления в отделни региони са развити в различни степени и тяхното хармонизиране е приоритет на държавата, която чрез пряка намеса или косвени действия ще демонстрира степента на своята отговорност пред сегашните и пред бъдещите поколения. Екосъобразното потребление на минералните ресурси е подсистема на устойчивото развитие, и неговото проявление и реализиране се осъществява в тримерното пространство.

В търсене на възможните отговори

При изясняване съдържателната страна на формулираните проблеми сме изхождали от няколко обстоятелства, характеризиращи особеностите на българските условия и в частност на условията, при които функционират различните производствени звена в технологическата верига "Запаси от полезни изкопаеми крайни потребности".

На първо място това е, че година преди очакваното приемане на България за равноправен член на Европейския съюз, трябва да бъде възприето, че всеки стопански субект е равнопоставен и към него се предявяват адекватни пазарни изисквания. Единствено държавата е тази, която в съответствие с определени цели може да формулира и предоставя специфични клаузи за функциониране на бизнеса.

На второ място задължително трябва да се отчита, че за своите мащаби България е държава с висока степен на развитие на минно добивните дейности. Към настоящия момент обаче като цяло отсъстват находища, които притежават достатъчни по количества и с високо качество запаси. Налице е както на държавно така и на фирмено равнище сериозно изоставане в прирастването на основните минерални суровини. Като резултат от половин вековна екстензивна минно-добивна дейност, запасите от основните находища на минерални суровини са на изчерпване, а в регионите, където тя е реализирана са натрупани сериозни екологически и социални проблеми. Въз основа на конкретни проучвания на практиката, се разкриват задълбочаващи се тенденции за свиване на добивните дейности, особено при подземния добив на полиметални руди и увеличаване на дисбаланса в добиваните количества и наличните преработвателните мощности, и възможностите те да бъдат натоварвани в оптимални граници. Причините са известни, а разширяване спектъра на дейности на минните предприятия, се явява спасителна алтернатива за оцеляване в конкурентната бизнес среда.

В светлината на горното екосъобразното потребление на минералните ресурси далече надхвърля представите и изискванията за такива процеси, които да водят до минимално въздействие върху компонентите на околната среда. Към настоящия момент принципът "който замърсява - той плаща" има безспорно място в съвременното разбиране на проблемите по околната среда и на устойчивото развитие. То обаче не може да отговори на непрекъснато растящите нужди за удовлетворяване на изискванията на Принцип 3 на Декларацията от Рио-92, в който се казва, че "правото на развитие трябва да се осъществява по начин, който задоволява справедливо потребностите на сегашните и идните поколения, свързани с развитието и околната среда". Този ключов императив на устойчивото развитие, формулиран преди повече от десетилетие, изисква да намери своя практически смисъл и реализация, както в отделните страни така и в различните стопански дейности. Разглеждането на проблематиката през сечението на минералните ресурси ни води до формулиране на екосъобразното потребление, като процес на оползотворяване на невъзстановимите ресурси, чието управление отчита два основни компонента. На първо място това е процес, при който в съответствие с равнището на използваните технологии до минимум се свежда натоварването на компонентите на околната среда. На второ място оползотворяването на полезните компоненти в цялата технологическа верига трябва да осигурява степен, близка до технологически възможната, като се създават условия текущите икономически резултати на отделните производствени звена да бъдат в границите на възможния оптимум.

Ако приемем, че изложеното отразява основните акценти в същността на екосъобразното потребление то нейното осмислянето формира втория въпрос за необходимостта от неговото прилагане. Това е така, защото ориентирането към екосъобразно потребление изисква нови подходи за управление на интензивността на потреблението на

минералните суровини, както в условията на отделните находища, така и по отношение на стратегията на национално равнище. Решаването на такава задача, особено на национално равнище изисква да бъде обхваната цялата технологическа верига "подземни богатства - крайни потребности", в която са включени геолого-проучвателните дейности, добива, обогатяването и следващата преработка, което означава, че в някои случаи няма да бъдат удовлетворени интересите на някои от фирмите, в съответствие с пазарните принципи. За да се гарантират обаче дългосрочните интереси на държавата и респективно на обществото са необходими подходи, осигуряващи максимално оползотворяване на ресурсите в земните недра. Конкретно това означава, че технологията и управлението на проучвателните, добивните и преработвателните дейности трябва да са насочени към минимални количествени и качествени загуби на суровина, чрез постигането на максимално извличане на полезните компоненти, оптимално качество на крайните и междинни продукти с оглед удовлетворяване на изискванията на потребителите чрез пазарните изисквания.

Ориентирането към философия за потребление на минералните суровини в духа на изложеното задължително, ни води към търсенето на убедителен отговор, кое налага такива парадигми и в каква степен те са необходими на нашата страна? Сред множеството аргументи два имат водещо значение. Първият има глобално значение и се приема безрезервно от световната общественост. Той произтича от документите и осъзнатата на планетарно равнище необходимост за устойчиво развитие и за опазване на околната среда като част от него. И независимо от сериозните различия в интересите, търсенето на компромисни решения и интегриране на целите и проблемите на околната среда с икономическите и социалните нямат алтернатива.

Вторият аргумент има подчертано национален характер. Необходимо е да се отбележи, че принципите за устойчиво развитие са приложими само ако бъдат отнесени към конкретните нации и субекти в тях и бъдат съобразени с конкретните особености. В този смисъл е задължително да бъде "препрочетена архивата" за състоянието на българската минна промишленост, без да се забравя, че възникналите разнообразни форми на право за експлоатация не променя националния характер на подземните богатства. Независимо, че през изминалите години на радикални реформи беше изградена, съобразена със западните традиции законова база, е твърде смело да се твърди, че е намерен оптималния вариант за експлоатация на националните минерални суровини. Основания за това твърдение се съдържат в следните няколко обстоятелства:

- В отличие на заглавието към настоящия момент държавата не само че не демонстрира отговорности към сегашните и идните поколения за рационалното оползотворяване на минералните ресурси, но по скоро насажда усещането, че би се чувствувала по комфортно, ако тази регламентирана с конституцията собственост, наречена подземни природни богатства не съществуваше;

- Съществуващата организация на администриране на процесите по търсене, проучване, концесиониране и експлоатация на подземните богатства е разкъсана, бюрократична и не създава предпоставки за оптимално управление и контрол в името на националните интереси. Възлагането на отговорностите на пет държавни институции не само, че не облекчава процедурите, но създава предпоставки и за действия, които биха могли да се класифицират като не съвсем издържани. Учудващо е нежеланието от създаването на единен орган, който да поеме управлението на отрасъла;
- Практиката на част от действащите минни предприятия сочи, че се пораждат изкушения за ориентиране към така наречената **избирателна експлоатация**. В съчетание с ограничаване до минимум на фирмено равнище на проучвателните работи, това означава, че в обозримо бъдеще редица минни обекти ще преустановят своята дейност с висока вероятност да "погребат" предполагаеми запаси за усвояването на които към настоящия момент те нямат интереси. Необходимо е да се осъзнае, че в случая не става въпрос за печалната практика, която съществуваше у нас да се довеждат в ликвидация на промишлени предприятия с цел облагодетелствуване от тяхната "продажба на скрап", а до много по дълбок проблем свързан с невъстановимост на национален капитал;
- Като резултат от приватизационните процеси на минните предприятия, организационно бяха разкъсани логически връзки в технологическата и бизнес веригата на оползотворяване на ресурсите. Налице са абсурди, съгласно които се въведоха отношения на преработка на добита суровина на ишлеме, транспортиране на концентрати за реализация на разстояния, десетки пъти по големи от възможните и т.н.

Към горното може да се прибави драстично намаленото бюджетно финансиране на търсещи и проучвателни работи, липсата на действителен следконцесионен контрол и др. Колкото и песимистично да звучи, но са налице сериозни симптоми, че минния отрасъл и редица фирми от него функционират без наличието не само на стратегия, но и на програма за един средносрочен период. Ето защо се налага изводът, че единствено, чрез възприемането и ориентирането към екосяобразно потребление на минералните ресурси, е възможно този вид дейност и регионите, в които тя се реализира да генерират хармонично проявление на икономическата, социалната и екологическата компонента на развитие.

Практическите аспекти на изложената позиция задължително кореспондират с механизмите и конкретно с ролята и отговорностите на участниците в този сложен процес. Участниците и пряко ангажираните в процесите на потребление на минералните суровини се различават по своето юридическо положение, икономически възможности и заинтересованост от характера на комплексните резултати. Конкретно това са държавата като собственик на подземните богатства, български или чужди инвеститори-концесионери и собственици на геоложки, на минни и на преработвателни предприятия, общините, където те са разположени, представителите на наемния

труд, вложен в мините дейности и накрая техните семейства, които живеят в тези региони или ги напускат поради причини, които са отражение на състоянието на минната дейност в региона. В тази сложна палитра от преплетени интереси се откроява субектът на държавата, притежаващ възможността да формира отношения на интерес или принуда към реализиране на екосяобразно потребление на минералните ресурси. Независимо от отделните интереси на всички участници в процеса е ясно, че държавата притежава не само възможности, но и огромна отговорност, потреблението на минералните ресурси да бъде подчинено на дългосрочна национална стратегия, която да съответства на техния характер на общонационален капитал. Необходимо е да се отбележи, че по време на приватизацията на минните предприятия, държавата пое тежкия кръст да поеме отговорността за нанесените върху природата щети и да финансира възстановителни дейности в особено големи размери. В този смисъл сега тя трябва да поеме отново своята отговорност, и да създаде необходимата среда, която да осигурява като краен резултат екосяобразно потребление на минералните ресурси.

Заклучение

След като преди петнадесет години беше сложено началото на дълбока реформа в минния отрасъл у нас, резултатите към настоящия момент будят противоречиви оценки. За всички тях обаче е допринесла българската държава, която чрез своите правителства и техните политически и икономически платформи, е създавала или разрушавала създаденото. Днес е ясно, че по отношение на минно добивните дейности са необходими национална отговорност и консенсус. Необходимо е държавата да осъзнае своята отговорност по отношение на минно добивните дейности у нас и да създаде предпоставките за тяхното функциониране в духа на екосяобразното потребление на минералните ресурси.

Литература

- Берон П. Нашето общо бъдеще, 1989, С.
 Ковачев А., Управление на икономиката, Сиела, С.
 Радев Р., Минната промишленост и околната среда: (В: Национален доклад "Минната промишленост на България" - 16 Световен минен конгрес, София 94).
 Радев Р., Десетилетие на образование по устойчиво развитие. *Годишник на Минно-геоложки университет "Св. Ив. Рилски"*, том 47 (свитък IV, Хуманитарни и стопански науки).
 Среща на най-високо равнище "Планета Земя". Програма за действие. Дневен ред на XXI век и други документи от конференцията в Рио-де-Жанейро в популярен вариант. 1997.
 Състояние на планетата 1984-2004, Доклади на института "Уърлдуоч" за напредъка към устойчиво общество, Ню-Йорк, София.

Препоръчана за публикуване от
 Катедра "Икономика и управление", МТФ